

ASTRA - model de organizare a societății civile românești din Transilvania în timpul dualismului¹

ASTRA – Organization Model of Romanian Civil Society in Transilvania During Dualism

*Ioan Bolovan,
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca*

Abstract

ASTRA played the role of Romanian Academy for the Romanians from the Austrian monarchy, especially until 1866, but also that of civic leader, of forming the civic and democratic conscience of the Romanian population in Transilvania. Never can there be brought enough appreciation words for those who founded ASTRA and who also then developed it as the most representative institution of the Romanian nation from the Austro-Hungarian monarchy until 1918.

Key words: *civil society, intermediary associations, voluntary associations, firms, corporative organs, functional democracy.*

După 1989, una dintre noțiunile care a făcut carieră în științele politice din România a fost, fără îndoială, cel de societate civilă. Mass media a contribuit din plin la o atare evoluție spectaculoasă. Societatea civilă ar putea fi definită foarte simplu drept ansamblul asociațiilor intermediare care nu sunt nici statul și nici familia extinsă; prin urmare, societatea civilă include asociații voluntare, firme și alte organe corporative. Astfel, societatea civilă este reprezentată de instituțiile și organizațiile sociale și civice care constituie temelia unei democrații funcționale. Organizațiile societății civile se implică în luarea deciziilor privind dezvoltarea socială sau a deciziilor de interes public. Actualmente, într-o formulare des uzitată, "Societatea civilă este o noțiune care descrie forme asociative de tip apolitic și care nu sunt părți ale unei instituții fundamentale a statului sau ale sectorului de afaceri. Astfel, organizațiile neguvernamentale - asociații sau fundații, sindicatele, uniunile patronale

¹ Părți din acest articol au mai fost publicate în Ioan Bolovan, „ASTRA, societatea civilă românească din Transilvania și statul dualist”, în vol. *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2012, pag. 198-206.

sunt actori ai societății civile, care intervin pe lângă factorii de decizie, pe lângă instituțiile statului de drept pentru a le influența, în sensul apărării drepturilor și intereselor grupurilor de cetățeni pe care îi reprezintă"².

S-au conturat de-a lungul timpului diferite definiții ale conceptului de "societate civilă". De cele mai multe ori, sensul atribuit este adesea unul simplist, mulți înțelegând prin "societate civilă" organizațiile nonguvernamentale. Școala londoneză de economie, Centrul pentru Societatea Civilă, utilizează ca definiție de lucru o exprimare, preluată din bibliografia consultată pentru care optăm și noi: "Societatea civilă se referă la un set de instituții, organizații și conduite situate între stat, afaceri și familie. Aceasta include organizații non-profit, organizații filantropice, mișcări sociale și politice, alte forme de participare socială și civică". Exemple de instituții ale societății civile: organizații nonguvernamentale (ong-uri); organizații comunitare; asociații profesionale; organizații politice; cluburi civice; sindicate; organizații filantropice; cluburi sociale și sportive; instituții culturale; organizații religioase; mișcări ecologiste; media etc. Astfel, societatea modernă s-ar structura prin trei componente: componenta economică, componenta politică (instituțiile fundamentale ale statului) și componenta societății civile, sectorul non-profit, care legitimează sau amendează celelalte două componente. Prin urmare, societatea civilă descrie un întreg sistem de structuri, care permit cetățenilor noi roluri și relații sociale, prin diferite modalități de participare la viața publică. Dincolo de aspectul instituțional, societatea civilă este formată din cetățeni, care, asociați sub diferite forme, participă la viața publică, influențează politicile, apără și promovează interesele populației. Sergiu Tămaș, profund cercetător al instituțiilor politice, afirma că "formarea societății civile este rezultatul unei mișcări spontane și creatoare a cetățenilor care instituie în mod benevol diverse forme de asociere politică, economică, culturală. În cadrul societății civile, cetățenii intră într-o țesătură de raporturi sociale, participând benevol la activitatea unei multiplicități de asociații, organizații, cluburi, în vederea promovării unei diversități de obiective și interese. Organizațiile societății civile sunt autonome în raport cu statul, reprezentând o multitudine de centre de putere, un sistem al puterilor non-statale"³.

²Pentru detalii suplimentare despre problematică se pot consulta cu folos următoarele site-uri: www.fdsc.ro;

http://www.fndc.ro/comunitate/societatea_civila.html;

http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_society.

³ Sergiu Tămaș, *Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, București, 1993, p. 258.

Noțiunea de „societate civilă românească”, pentru perioada anterioară unirii Transilvaniei cu România, a fost lansată în istoriografia românească relativ recent, de către Liviu Maior, un specialist consacrat al istoriei Transilvaniei. În timpul dualismului, ca urmare a statutului pe care l-au avut românii din Transilvania, au fost create sute de instituții profesionale și culturale regionale și locale (asociații și societăți culturale, reuniuni de femei, reuniuni învățătoarești, societăți de lectură ale elevilor și studenților, coruri, asociații economice etc.), care au contribuit la întărirea conștiinței naționale românești. Această emulație asociaționistă pusă în slujba consolidării și afirmării națiunii române reprezintă o adevărată „societate civilă românească”, adaptată la condițiile politice, culturale și economice specifice epocii⁴. Preluând enunțul anterior, putem să avansăm ca ipoteză de lucru, încă din acest moment, urmând să exemplificăm în cuprinsul lucrării, ideea că „societatea civilă românească” din Transilvania a avut, spre deosebire de accepțiunea curentă, o specificitate rezultată în urma condițiilor în care au trăit românii din provincie între 1867-1918. Aceasta nu diminuează însă cu nimic valoarea și importanța ei pentru corpul național românesc din provincie, aportul societății civile românești la procesele modernizatoare care s-au derulat în Transilvania în deceniile premergătoare Primului Război Mondial fiind unul vizibil și de necontestat. Modelul era unul larg răspândit în dubla monarhie, unde unele popoare începuseră mai devreme procesul asociaționist, de construire a societății civile, cehii fiind cei mai avansați în acest sens⁵.

Dualismul austro-ungar a făcut ca Transilvania să își piardă orice urmă de autonomie, fiind integrată politic și administrativ în Ungaria, legislația votată de parlamentul ungar după 1867 a urmărit, explicit sau nu, realizarea unui stat național maghiar omogen. Prin asimilarea naționalităților și o politică demografică adecvată intereselor guvernelor de la Budapesta, s-a reușit creșterea ponderii maghiarilor în stat, iar reacția românilor față de dualism nu a întârziat să se materializeze, mai întâi în formula consacrată în timpul Revoluției de la 1848, cea a adunărilor naționale reprezentative. Astfel, la 3/15 mai 1868, tot la Blaj, mai multe mii de români au aniversat 20 de ani de la Marea Adunare Națională din 3/15-5/17 mai 1848, prilej cu care s-a adoptat și un document politic intitulat *Pronunciament*. Apoi, la începutul anului 1869 s-a desfășurat la Timișoara Conferința Națională a românilor din Banat, unde Alexandru Mocioni a susținut o organizare

⁴ Liviu Maior *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, 2006, p. 8.

⁵ Jan Havranek, „The Development of Czech Nationalism”, în *Austrian History Yearbook*, vol. III, part 2, 1967, p. 239.

politică modernă de tip partidist, punându-se bazele Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria. Se avansa ca tactică solidaritatea politică cu celelalte naționalități din Ungaria și cu românii ardeleni, programul politic elaborat acceptând dualismul, dar combătându-l de pe baze democratice și liberale. În primăvara anului 1869, din inițiativa lui Ioan Rațiu, Ilie Măcelariu și Visarion Roman, a fost convocată la Miercurea, lângă Sibiu, Conferința Națională a românilor ardeleni, fiind puse bazele Partidului Național al Românilor din Transilvania, în frunte cu I. Măcelariu. Programul adoptat se baza pe principiile programului revoluționar de la Blaj din 1848 și preconiza autonomia Transilvaniei, egalitatea în drepturi a naționalităților, democratizarea vieții politice și a instituțiilor administrative, juridice etc. Ca tactică de luptă a fost propus pasivismul⁶.

Dincolo de exprimările în plan politic (Memorialul, Memorandul, lupta parlamentară etc.), rezistența românilor împotriva dualismului s-a manifestat mai ales prin intermediul instituțiilor culturale. Nimeni nu se mai îndoiește astăzi că mișcările de emancipare națională din secolul al XIX-lea cantonate în spațiul Europei Centrale și de Sud-Est, au încorporat în strategia lor cultura, ca un element decisiv al procesului de solidarizare națională. Componenta culturală, reprezentată printre altele și de asociațiile regionale înființate înainte de semnarea *Ausgleich*-ului din 1867 (Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA) - 1861, Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina - 1862, Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român - 1863 etc.) a avut o contribuție importantă în procesul de afirmare a identității naționale și, indirect, chiar în sfera militantismului politic. Datorită caracterului lor regional, ele au dinamizat activitatea culturală pe o arie geografică largă coagulând elita intelectuală răspândită în mai multe centre urbane; dar, în același timp, au și favorizat accesul comunităților sătești la actul de cultură⁷. Astra și-a creat după 1869 despărțăminte în aproape toată Transilvania. Crearea acestora a favorizat și a amplificat dialogul cultură-societate, aducând pe scena vieții publice comunitatea sătească, chiar dacă aceasta s-a realizat uneori prin intermediul elitei locale (învățători, preoți, notari). ASTRA i-a adus pe români pe terenul vieții publice, implicându-i în viața comunității naționale, care, ea însăși, a ieșit

⁶ Dumitru Suci, *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu, 1867-1891*, București, 2002, p. 194.

⁷ Ioan Bolovan, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român, 1863-1918. Contribuții monografice*, Cluj-Napoca, 1994, p. 2sq.

din situația de marginalizare a istoriei, în care fusese împinsă de secole⁸. Alegerea periodică a conducerilor despărțămintelor locale a implicat exercitarea dreptului de vot de către mii și mii de români care nu participau în mod curent la alegerile politice datorită votului censitar. Pentru aceștia, exercițiul democratic reprezentat de alegerea unor organe de conducere la nivelul central dar și local al ASTREI a constituit o experiență valoroasă și care a pregătit și validat maturitatea politică a națiunii române din Transilvania în toamna anului 1918, când au fost alese în mod democratic consiliile naționale comitatense și locale, precum și delegații de la Alba Iulia.

Întrunirile periodice ale comitetului de conducere de la Sibiu, adunările generale anuale care se țineau în diverse orașe au constituit tot atâtea ocazii de întrunire și pentru liderii politici, pentru discutarea strategiei politico-culturale. Adunările generale prilejuiau și dezbateră, într-un cadru mai restrâns, evident, a principalelor probleme ale mișcării politice românești. Astfel, frunțașii ASTREI au fost inițiatorii și organizatorii conferințelor naționale din Banat și Ardeal din 1869, care au condus la formarea celor două partide. Participările la adunările generale anuale, la ședințele comitetelor de conducere, erau tot atâtea prilejuri de manifestare a solidarității naționale, asigurându-se în primul rând o unitate în strategia cultural-națională adoptată de asociațiile regionale. Pe de altă parte, aceste prezențe active, la adunările generale, constituite din reprezentanții tuturor românilor transilvăneni, erau „un mare parlament al culturii românești, care pregătea calea spre parlamentul politic”⁹. Rolul politic al asociațiilor culturale regionale nu a fost diminuat de crearea partidelor politice naționale în anul 1869. Activitățile acestor partide nu se desfășurau constant și nu implicau o participare numeroasă din partea publicului românesc (cu excepția campaniilor electorale sau a unor evenimente de excepție, cum a fost mai târziu Memorandumul). În cadrul asociațiilor regionale frunțașii din Transilvania se întruneau lunar cu ocazia ședințelor direcțiunii, prilej cu care se puteau informa asupra evoluției politice din Monarhie, asupra tuturor problemelor de ordin politico-național ce priveau comunitatea românească. Adunările generale anuale ale ASTREI, prin prezența masivă a membrilor, dar și a unui public numeros (variat ca și compoziție socială), au contribuit

⁸ Vasile Curticăpeanu, *Caracterul european și modernizator al concepției și activității ASTREI ...*, p. 85 sqq.

⁹ Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859-1918*, București, 1979, p. 74; Ioan Bolovan, *Raporturile ASTREI cu Asociația națională arădană pentru cultura poporului român (1863-1918)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Historia”, XXXII, 1987, fasc. 1, p. 36.

la strângerea legăturilor între români, întreținându-le entuziasmul marilor idealuri naționale¹⁰. Socializările cu ocazia acestor adunări generale, contactul periodic între elite și baza mișcării politico-cultural-naționale au însemnat acumularea unei solidarități specifică formelor instituționale ale societății civile moderne. Prin formula lansată de Slavici, „Soarele pentru români la București răsare”, s-a avut în vedere promovarea valorilor culturale general românești, direcționarea evoluției culturale și politice a românilor transilvăneni în acord cu realitățile din România. De altfel, modelul sociologic global de organizare a societății din Vechiul Regat a constituit un reper constant pentru liderii românilor transilvăneni. De altfel, nu lipsit de importanță este și faptul că unirea din 1859 și realizarea statului național român, structurarea instituțiilor acestuia, precum și construirea societății civile în Vechiul Regat, au reprezentat un impuls pentru asociaționismul românilor din afara României¹¹.

Încheierea dualismului a marcat și strategia cultural-națională a mișcării de emancipare a românilor din Ungaria, impunând noi forme de organizare. Pe baza propunerilor lui Iacob Bologa, din anul 1870 s-a trecut la organizarea de despărțăminte ale ASTREI în diferite părți ale Transilvaniei: Abrud, Alba Iulia, Blaj, Brașov, Cluj, Dej, Gherla, Făgăraș etc., la sfârșitul secolului al XIX-lea, pe măsura extinderii influenței în Maramureș, Crișana și Banat, numărul despărțămintelor și apoi al agenturilor s-a multiplicat. În preajma primului război mondial, numărul despărțămintelor ASTREI a ajuns la 87, ele contribuind la realizarea unui contact mai strâns între liderii mișcării naționale și comunitatea sătească. Despărțămintele și agenturile ASTREI, programul social al Asociației arădane au avut implicații remarcabile în planul redimensionării raportului omului de rând cu viața publică. Cartea românească a fost difuzată în mediul țărănesc, au fost organizate prelegeri populare și de alfabetizare, s-au înființat biblioteci populare (circa 600 până la izbucnirea războiului), case culturale și reuniuni agricole etc., toate aceste activități având ca finalitate implicarea comunității țărănești în sfera militantismului național. ASTRA a mai publicat și alte reviste, cu o existență mai mult sau mai puțin îndelungată: *Țara Noastră*, *Revista industrială*. Penetrante în mediul sătesc au fost și colecțiile de broșuri – cărți intitulate „Biblioteca tineretului” și „Biblioteca poporală” cu o paletă tematică diversificată: literatură, morală, igienă, istorie, cultivarea pământului. Printre autori figurează nume

¹⁰ Mihai Sofronie, *ASTRA – promotoare a solidarității românești*, în „Transilvania”, IV(LXXXI), 1975, nr. 5, p. 60; SJAAN, *Fond ASTRA*, Dosar 210/1907, f. 108 sq.

¹¹ Nicolae Bocșan, „Transilvania și unirea din 1859. Implicații culturale”, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca*, XXVII, 1985-1986, p. 487sqq.

semnificative precum V. Alecsandri, O. Goga, G. Coșbuc, Ion Creangă, P. Ispirescu, I. Lupaș, Il. Chendi, M. Sadoveanu, C. Negruzzi, I. Agârbiceanu. Publicate în zeci de mii de exemplare, aceste cărți au dezvoltat gustul pentru lectură al țaranului român, au contribuit la educarea în spirit național a multor generații (până în 1911 au apărut în total 165.000 de exemplare).

ASTRA s-a remarcat prin inițierea unor acțiuni cu caracter cultural și social în folosul întregii comunități naționale. Prestigiul social al dascălilor era unul deosebit, această categorie profesională susținând constant pe toate planurile modernizarea societății românești. Așa cum s-a observat deja recent, societatea civilă românească din Transilvania, prin numeroasele asociații, societăți și reuniuni a avut menirea de a genera și stimula nu numai procesul de secularizare a ideologiei naționale, dar și acela de modernizare a corpului național, de disciplinare socială¹². Aici trebuie să accentuăm rolul imens pe care l-a jucat ASTRA în susținerea elevilor de la școlile de meserii, creșterea lor numerică fiind de natură să eficientizeze implicarea acestora în slujba comunității în care activau. Se știe că dezvoltarea societății civile este asociată de regulă cu existența acelei clase mijlocii (*middle class*) care își permite să se angajeze de pe o anumită poziție economică și culturală în acțiuni specifice. Ori, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, această clasă mijlocie românească era destul de vizibilă în Transilvania. Toate asociațiile și instituțiile rezultate în urma apariției și dezvoltării societății civile românești în Transilvania au fost susținute exclusiv prin donații private și prin cotizațiile membrilor. Ele au fost forme de asociere bazate pe criteriile etnic și social-profesional, având la bază voluntariatul și dorința implicării în comunitate pentru progres material, social, cultural și nu în ultimul rând național. În concluzie, integrarea masivă a tuturor categoriilor sociale românești din Transilvania în dialogul societate-cultură-naționalitate, realizat în primul rând prin intermediul ASTREI și al tuturor asociațiilor ce au funcționat în timpul dualismului, reprezintă o dovadă de necontestat a dinamismului politico-național manifest la nivelul tuturor structurilor socio-profesionale în rândul națiunii române din Transilvania în preajma izbucnirii primei conflagrații mondiale. În general, în deceniile premergătoare războiului, nu numai în Transilvania, dar și în teritoriile românești extracarpătice, la sfârșitul secolului al XIX-lea au sporit categoriile sociale legate de ocupații industrial-comerciale, credit etc., reducându-se corespunzător ponderea populației active din domeniul producției primare. Este un lucru comun faptul că în general în societatea civilă s-au implicat exponenți ai unor

¹² Liviu Maior *Habsburgi și români...*, p. 8

categoriilor socio-profesionale altele decât țărănimea. Un rol considerabil în procesul tranziției structurii socio-profesionale a Transilvaniei de la un model cvasiagrар spre unul agrар-industrial au avut, în deceniile anterioare Unirii, școala și progresele obținute în alfabetizarea și ridicarea nivelului de instrucție al populației. Fără a intra în detaliile acestei probleme, arătăm doar că la 1869 știau citi și scrie în provincie un număr de 311.847 de locuitori, reprezentând 13%, în timp ce la 1910 dispuneau de aceste facultăți intelectuale 823.053 de locuitori (28,3%)¹³. Dublarea în decurs de patru decenii a populației instruite (bineînțeleș, cu grade diferite de pregătire) a reprezentat cadrul care a permis adoptarea și înmulțirea profesiilor specifice economiei deschise, capitaliste: funcționari în justiție, armată, administrație, sistemul bancar, comerț, sănătate, intelectuali etc. și implicit lărgirea bazei de recrutare pentru cei angajați în diferite structuri organizaționale ale societății civile. În preajma izbucnirii războiului, cu toate discrepanțele ce mai existau în provincie, Transilvania se afla în mod ireversibil pe drumul către o societate modernă, cu o structură ocupațională ce învedera progresele remarcabile înregistrate în cele șase decenii trecute de la desființarea relațiilor feudale. Ca atare, și societatea civilă românească reflecta atare parcurs.

De un larg ecou în rândurile opiniei publice românești s-au bucurat expozițiile etnografice organizate de ASTRA (1862, 1881, 1905), balurile și acțiunile de valorificare și conservare a patrimoniului folcloric inițiate la Sibiu, Arad sau Sighet. Impactul unor asemenea preocupări este multiplu. Se evidențiau progresele materiale ale poporului român în domeniile industriei casnice, meșteșugărești, dar și nivelul artistic atins de creația populară. Evident, inaugurarea la Sibiu în 1905 a muzeului ASTREI, a reprezentat „una din cele mai grandioase sărbători naționale românești”. Construită prin eforturile proprii ale românilor, fără sprijin din partea statului ungar, era inaugurat unul din cele mai durabile așezăminte muzeistice naționale.

Societățile culturale și instituțiile profesionale amintite anterior se originează în primul rând în evoluția spre modern a societății românești din Imperiul Austro-Ungar, în condițiile existenței dominației străine care nu o dată s-a dovedit a fi intolerantă față de manifestările în spirit național ale românilor. Fără îndoială însă, dincolo de componenta națională pe care au exprimat-o, ele au reprezentat o veritabilă societate civilă românească, în cadrul căroră au fost abordate și avansate probleme extrem de acute privind societatea vremii în general (emanciparea femeii și extinderea dreptului de

¹³ Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 235

vot asupra femeilor, votul universal, protecția socială a lucrătorilor industriali, combaterea unor fenomene asociale precum analfabetismul și alcoolismul, susținerea unor drepturi profesionale specifice etc.). Ca un amănunt deloc lipsit de importanță pentru problematica tratată aici, faptul că în majoritatea acestor instituții ale societății civile la nivelul întregii Transilvanii avocații erau prezenți în număr mare, a conferit asociațiilor nu numai un prestigiu social sporit, dar și posibilitatea susținerii materiale a multor inițiative¹⁴.

Ampla solidaritate general românească ce s-a manifestat cu multă vigoare în toamna anului 1918 se datorează, în bună parte, și activităților lansate în cele mai bine de cinci decenii de existență de asociațiile profesionale și instituțiile culturale, care au promovat cu consecvență idealul unității naționale. Aportul pe care societatea civilă românească l-a avut în procesul renașterii naționale a românilor din Transilvania în epoca modernă a fost recunoscut și apreciat ca atare de întreaga clasă politică românească. În apelul din 7/20 noiembrie 1918 de convocare a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia era prevăzută în mod expres prezența ca delegați aleși ai reprezentanților asociațiilor culturale: „La adunare vor lua parte...câte 2 exmiși ai societăților culturale (Asociațiune-ASTRA, Fondul de teatru, Asociațiunea arădeană etc.”, ceea ce semnifică recunoașterea importanței cultural-naționale a acestei instituții¹⁵. La 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, au fost prezenți delegați din partea principalelor instituții și asociații care au constituit societatea civilă românească din Transilvania. Astfel, ASTRA a fost reprezentată de 2 delegați, Asociația națională arădană a trimis 2 delegați, Societatea fondului pentru ajutorarea ziaristilor români din Transilvania, Banat și părțile locuite de români din Ungaria 2 delegați etc. Fără să fi avut amploarea societății civile din alte părți ale monarhiei austro-ungare, mișcarea asociaționistă românească din Transilvania a reprezentat o componentă deloc neglijabilă în procesul modernizării societății românești din zonă și în afirmarea identității naționale. ASTRA a jucat deopotrivă rolul de Academie Română pentru românii din monarhia austriacă, mai ales până în 1866, dar și pe acela de lider civic, de formare a conștiinței civice, democratice a populației românești din Transilvania. Niciodată nu vor putea fi aduse suficiente cuvinte de apreciere pentru cei care au fondat ASTRA și care mai apoi au dezvoltat-o drept cea mai reprezentativă instituție a națiunii române din monarhia austro-ungară până la 1918.

¹⁴ Dan Demșa, „Avocații români arădeni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în vol. *Societate și civilizație în Banatul istoric*, volum îngrijit de Camil Petrescu, Timișoara, 2003, p. 147 sqq.

¹⁵ *1918 la români. Documentele Unirii*, vol. VIII, coord. Ștefan Pascu, Ion Popescu-Puțuri, București, 1989, p. 6.